

הורדוס מתקרב לכנסת

התערוכה "הורדוס" במוזיאון ישראל והקטלוג המהודר שיצא לכבודה מעידים על תפישה חדשה וחיובית של מלך יהודה: בנאי גדול ושליט מהפכן, שהפריד בין דת למדינה וכוונן תרבות פוליטית ים תיכונית

הורדוס: מסעו האחרון של מלך יהודה

עורכים: סילביה רוזנברג ודוד מבורך. הוצאת מוזיאון ישראל, ירושלים, 300 עמ', 249 שקלים

דוד אוחנה

נסים אלוני שח לי פעם על בקשתיה החזרות ונשנות של תנה רובינא לתכנן במחזות שהמי חיו בשבילה, למשל "הרודה ליוה", גרם מדרגות שיוביל למרפסת גבוהה בבימה. אלוני היה משר כנע שרובינא חיפשה את מותה על הבימה. חשד דומה עלה בלבי בכל פעם שישעיהו ליבוביץ טיפס על שרפרף מט ליפול או סולם רעוע כדי ליטול ספר כלשהו מאחת הקומות העליונות בספריית ביתו.

פרופ' אהוד נצר, ממייסדי "הארכיאולוגיה ההרודיאנית" וחוקר הורדוס המובהק, מעד אל מותו כאוקטובר 2010 בתיאטרון בהרודיון, סמוך לקברו של הורדוס. אי אפשר להימנע מהרהור אירוני עצוב שעם מותו היה נצר לקורבן נוסף של הורדוס, שנתפש במסורת היהודית והנוצרית כאכזר מכל המלך. את התערוכה "הורדוס - מסעו האחרון של מלך יהודה", שיום ותכנון, השלימו אוצרי מוזיאון ישראל סילביה רוזנברג ודוד מבורך, שגם ערכו את הקטלוג המעולה הנושא את שם התערוכה.

העומד בפתחה של התערוכה כמו ניצב בצומת העמומה און; משמאלו סרופגים מוארים המודקי רים בפתח אגף הארכיאולוגיה המחודש; ממולו הפסל "נמרוד" של יצחק דנציגר, מורם מעל, מבשר את הכניסה לאגף האמנות הישראלי. "נמרוד", יצירת האמנות המשמעותית ביותר שנוצרה כאן, ניצב מול התערוכה הארכיאולוגית הגדולה והמרשימה ביותר שהוצגה במוזיאון מאז היווסדו, שנושאה הוא הורדוס. נמרוד והורדוס, שניהם גיבורי ציד שמשלח ידם הוא התרסה נגד האתוס היהודי. רש"י מפרש את נמרוד הצייד כ"צד דעתן של בריות בפיו והטען למרוד במקום"; ויוסף בן מתתיהו מתאר את הורדוס כ"צייד מעולה, בעיקר בזכות ניסיונו באמנות הרכיבה. הוא היה גם לוחם שאין לעמוד בפני גבורתו". במסורת הפרשנית היהודית מקובל לראות את נמרוד כמייצג הנטיות האליליות של בקשת השררה והגבורה, וכדברי אברבנאל: "עשה בארץ מגדלים וערים בצורות חזקות למשול משם על כל הארץ". שיגעון הגרלות שלו, המתבטא באימפריאליזם ארכיטקטוני, דומה לזה של הורדוס, שעליו כתב יוסף בן מתתיהו כי "בכל ממלכת הורדוס לא נמצא מקום שהיה ראוי לתת בו כבוד לקיי" סר ואשר הורדוס השאירו ללא ציון לכבודו".

לנמרוד ולהורדוס משותף גם מוצאם הלא יהודי. נמרוד היה בן כוש, ואילו הורדוס - ממוצא ארומי. אף על פי שהאדומים עברו מילה וראו עצמם יהודים לכל דבר, כפי שאנו למדים ממאמרו בקטלוג של ג'ון קיוור על הורדוס ואוגוסטוס, המקפידים תפשו אותם כיהודים למחצה בלבד. נמרוד הוא האדם הראשון במקרא שבשמו נכרכה ממלכה, ונתור שזכה הוקע כמורד במלך מלכי המלכים. ואילו הורדוס, שהומלך ביהודה בחסד הרומאים, אהב לראות עצמו כ"מלך

היהודים", אולי כפיצוי על חוסר ביטחוננו במוצאו. בשתי הרמויות דבקו יסודות כמו מלוכה, כיבוש, בנייה ורשעות, אך ההבדל המשמעותי ביניהם נעוץ בדימוי השלילי המוחלט שהדביקו חז"ל לנמרוד כיוזם מגדל בבל, שעה שהורדוס נזכר גם לטובה, כבונה בית המקדש המפואר: "מי שלא ראה בנין הורדוס לא ראה בנין נאה מימיו".

אין ספק שזאת החלטה אמיצה של הנהלת מוזיאון ישראל להקדיש (לראשונה) תערוכה בלעדית להורדוס, שליט אכזר שחיסל את בית חשמונאי ורצח את אשתו ושלושת ילדיו. התערוכה אינה עוד אירוע מוזיאלי. זה ציון דרך של ממש ביחסנו המורכב אל מורשת שנויה במחלוקת, נקודת מפנה היסטוריוגרפית בגישתנו להורדוס, ואירוע תרבותי ראשון במעלה, שיש לו השלכות פוליטיות על שכנינו הפלסטינים ועל הדימוי שלנו בעולם. הקטלוג שערכו האוצרים ועיצבה יעל במברגר משקף את התודעה העצמית של האחראים על התערוכה, המודעים לחשיבותה. הקטלוג הוא אלכום מהודר המציב צילומים נבחרים מהאתרים הארכיאולוגיים, מלוויים בעיטורים ורישומים, איורים ותוכניות מתאר. אך הקטלוג הוא גם ספר היסטורי המכיל תריסר מאמרים היסטוריים, אמנותיים ואר-כיאלוגיים, כתובים בשפה בהירה.

קטלוג התערוכה מביא כמה מהגילויים האר-כיאלוגיים באתרים ההרודיאניים, בעיקר הרודיון (האתר היחיד שהורדוס העניק לו את שמו) ויריחו. נפרשים לפנינו חדר הכס המלכותי בארמון החורף ביריחו, חדר האירות המלכותי בתיאטרון בהרודיון, והפנינה שבכתר - חדר הקבורה של הורדוס, ששוחזר כמעט במלואו והוא ניצב בסוף מסלול התערוכה. הקבר המפואר בהרודיון הוא כמובן גם התחנה האחרונה במסע הלווייה של הורדוס בשנת 4 לספירה (הוא החל למלוך ב-37 לפני הספירה) שהחל 40 קילומטר משם, ביריחו, מסע שהוא גם החוט השזור של התערוכה והקטלוג.

מלך על ספת הפסיכולוג

ספריו של יוספוס פלוויוס (יוסף בן מתתיהו) "קדמוניות היהודים" ו"תולדות מלחמת היהודים ברומאים" הם המקורות ההיסטוריים החשובים ביותר להכרת הורדוס. פלוויוס, שהוכיח פעם אחת בלבד את "יזכרונות לבית הורדוס" (שמהם לא נותר דבר), הסתמך בעיקר על היסטוריון החצר של הורדוס, ניקולאוס איש רמשק. על ניקולאוס כתב פלוויוס שהיה "מפליג בשבח מעשיו המתוקנים של המלך, ואילו על המעשים שנעשו שלא כדין היה להוט ללמד סניגוריה". נוסף לפלוויוס, שמו של הורדוס נודע לשמצה גם במסורת היהודית כ"הורדוס הרשע", "העבד הרומאי", ו"מלך נוכרי", ובמסורת הנוצרית כ"אנטיכריסטוס" שציווה לרצוח את כל התינוקות שנולדו בבית לחם בשנת 4 לפנה"ס, מושש שאחז מהם נועד להיות המשיח. ההקבלה של הורדוס בברית החדשה לפרעה השני נועדה כמובן להציג את ישו כמשה שני. ההיסטוריוגרפיה הקלאסית וההיסטוריוגרפיה

היהודית המודרנית, במיוחד של הירש (צבי) היינ-ריך גרץ, יוסף קלוזנר וגדליהו אלון, קיבעה לדורות את דיוקנו השלילי של הורדוס. אברהם שליט, מחבר "הורדוס המלך - האיש ופעלו", שבתחילה היה שותף גם הוא ליחס השלילי כלפי הורדוס ואף כינה אותו "שרץ", שינה את דעתו והיה הראשון להשמיע קול אחר. הערכתו המחודשת של שליט למדיניות הרור-מית ההרודיאנית הביאה אותו למסקנה שאילו מנהיגי האומה היו ממשיכים בריאליזם הפוליטי שנקט הורדוס, היה נמנע חורבן הבית השני.

התגובות הביקורתיות על שליט לא אחירו לבוא. ס' צייטלין ראה בו מלך נוקם ואכזר הרוצח לשם הנאה צרופה; גדעון קרסל איבחן בו "מקיאבליוזם נתעב"; ויצחק בער גינה את מלכותו, שכל עניינה היה רצח

אברהם שליט, מחבר "הורדוס המלך - האיש ופעלו", כינה אותו תחילה "שרץ", אך לימים טען שאילו מנהיגי האומה היו ממשיכים בריאליזם הפוליטי שנקט הורדוס, היה נמנע חורבן הבית השני

אכזרי ומעשי זנות. לאחרונה ראה אור ספרם של ההיסטוריון אריה כשר והפסיכיאטר אליעזר ויצטום "הורדוס - מלך רודף ונרדף" המציב את הורדוס על ספת הפסיכולוג. הם ביקורתיים כלפי הכינוי "הורדוס מלך ישראל" שהציע שליט, ומציעים להטות בחזרה את הכף לעבר דעותיהם של גרץ וקלוזנר. לדעתם, הורדוס סבל מ"הפרעת אישיות פרנאודית" שהשלי-כה על פועלו.

דניאל שורץ, מבכירי ההיסטוריונים של הבית השני, מאיר באופן ביקורתי את יחסי הציבור הגררי-עים שהיו להורדוס במשך כ-2,000 שנה, בין השאר בגלל התלמוד הבבלי שבו הוצג ככוגד בעמו. הפרודי-קס ההרודיאני הבטא בסתייה שבין תביעת האלוהים לריבונות, שייצגה בניית בית המקדש על ידי הורדוס, לבין שלטונו בחסדי הרומאים. בהצבת קיסריה לצד ירושלים תבע למעשה הורדוס מנתניו היהודים להפ-ריד בין דת למדינה. חושי המדיניים הוכיחו עצמם בדיעבד, לאחר שירשיו לא השכילו להמשיך ולקיים את הריבונות היהודית.

בכך מצטרף שורץ לאסכולת ה"היסטוריונים החדשים" של התקופה ההרודיאנית. היסטוריונים אלה מבליטים את ההיבטים המרשימים של הבנייה, השגשוג והשלום בממלכת הורדוס, וממעטים לדון בפוליטיקת החצר שהוציאה לו שם רע. בניגוד לחו-קרים קודמים שזיהו בהורדוס דיקטטור צמא דם,

אגן שיש בהרודיון, המאה ה-1 לפני הספירה. בנאי מפואר. צילום: מתוך הספר

לעומת זאת, העיתונות העולמית התאחדה בביקורתה על החלטת המוזיאון להעביר פריטים ארכיאולוגיים מיריחו ומהרודיון לתערוכה בירושלים. "הגרדיאן" הלונדוני תקף את ישראל על שהיא מפרה את האמנה הבינלאומית האוסרת על העברת עתיקות משטחים כבושים. לדברי הפלסטינים, הארכיאולוגים הישראליים מעניקים צידוק לאחיזתה של ישראל בשטחים. לטענתם, הקבר וגם ארמון יריחו הם "חלק אינטגרלי של מורשת התרבות הפלסטינית". ראשי המוזיאון התחייבו להחזיר את הפריטים למקומם בתום התערוכה.

הישראלים והפלסטינים אינם היחידים המתגוששים בזירה הארכיאולוגית. האיטלקים והיוונים רואים עצמם היורשים הבלעדיים של האימפריה הרומית והתרבות הקלאסית; סדאם חוסיין התיימר להיות נושא הליפיד של נבוכדנצר; ואף המצרים המודרניים סיפחו את מורשת הפרעונים. המשותף להם ולפלסטינים היא הטענה שהקולוניאליזם המערבי חסם בעבר את אוצרותיהם הארכיאולוגיים.

הארכיאולוגיה המקראית בישראל, שהתמקדה בחפירותיה בירושלים, בשכם, ביריחו, בבית אל ובבית שאן ובלכיש, ביקשה להעניק צידוק לציפונות באמצעות הקמת גשר בין ההיסטוריה ההרואית הקדומה ללאומיות הטריטוריאלית המודרנית. בהקשר זה מתפענח גם הקשר בין הפרויקט של אוהד נצר, חפצי רות "עיר דוד", שחזור מנהרות הכותל ו"השיח החדש" על הורדוס. המכנה המשותף הוא הניסיון לבסס אחיזה אידאולוגית ישראלית על ארץ ישראל כולה, אחיזה שתסלול את הדרך לממש את הטענה הלכה למעשה. כך הופכת הארכיאולוגיה לאידאולוגיה. "השיח החדש" על הורדוס, המרחיק את צדו הנוכרי והרצחי ניי (שבעטיו היה מוקצה בהיסטוריה היהודית), והמחזיק את הדימוי של המלך הבנאי, תואם את המציאות הפוליטית העכשווית בישראל. התנחלותו בלבבות באמצעות האדרת מפעלותיו הארכיטקטוניים מרפדת את שיבתו - ממש כמו שיבתו של נמרוד - אל חיקה החמים של ארץ ישראל ההיסטורית.

"ההיסטוריונים החדשים" חושפים דיוקן של פוליטיקאי ממולח, בנאי גדול, שבדומה לאוגוסטוס הצליח לעמוד באתגר של תקופתו - להציג את המהפכה שחולל כתהליך היסטורי. להיסטוריוגרפיה החדשה אפשר להוסיף זווית ראייה הבוחנת את הורדוס כמכונן דגם ייחודי של תרבות פוליטית ים תיכונית.

פאלוס של התנחלויות

ארכיאולוגיה ולאומיות ירדו לעולם כרוכות זו בזו, ו"השיח החדש" על הורדוס הוא הוכחה נוספת לזיקה המתמשכת ביניהן. שאול גולדשטיין, מנהל רשות הטבע והגנים, לשעבר יו"ר המועצה האזורית גוש עציון, בשיתוף קצין מטה ארכיאולוגיה ביהודה ושומרון וגורמים נוספים, יזמו לאחרונה דיון בהצעה לשחזור קברו של הורדוס בהרודיון. בהצעה, שאחד המשתתפים כינה אותה "דיסנילנד", מתוכנן הקבר המקורי להתנשא לגובה 25 מטר. בשימוע השתתפו ארכיאולוגים בכירים, מומחים לשימור, אוצרי מוזיאונים, אנשי תכנון, עיצוב, תיירות ומורי דרך, והועלו בו היתרונות והחסרונות השונים. אבל אף אחד מהמשתתפים לא ציין שמדובר באתר המצוי בשטח כבוש על פי החוק הבינלאומי. אחד הנוכחים העז לומר שהקבר עלול להפוך ל"פאלוס של התנחלויות", והמארגנים התנפלו עליו בטענה שהדיון אינו פוליטי.